

Fecr Yayınları: 792

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE İSTİARE (METAFOR)

Müfit Selim SARUHAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR - Coşkun İŞİKGÜL

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ocak 2024

ISBN: 978-625-6602-46-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE
İSTİARE
(METAFOR)

Müfit Selim SARUHAN

Ankara 2024

Müfit Selim SARUHAN

Bitlis'te doğdu (1969). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi (1992). İslam Felsefesi alanında, İslam Düşüncesinde Metafor konulu teziyle Yüksek Lisansını (1994), İslam Ahlak Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet başlıklı çalışmasıyla da doktorasını Ankara Üniversitesi'nde tamamladı (2000). Aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nde doçent (2008) ve profesör (2013) oldu. 1995 yılından bu yana Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Kırgızistan, Romanya, İtalya ve Kazakistan'da misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Alanı ile ilgili yayımlanmış kitapları, ulusal ve uluslararası düzeyde kitap bölümleri, editörlük çalışmalarının yanı sıra makale ve bildirileri bulunmaktadır. Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Bilim Kurulu asli üyesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
KISALTMALAR	13
GİRİŞ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR	21
A. İstiare	21
1. İstiarenin Sözlük ve Terim Anlamları	21
2. İstiarenin Çeşitleri ve Özellikleri	22
B. İstiare ve Diğer Anlatım Türleri	25
1. Teşbih	25
2. Mecaz	25
3. Deyim	26
4. Kıyas	26
5. Kinaye	26
6. Şahsleştirme	27
C. Anlam Aktarım Yolları	27
1. Organ Adlarının Tabiata Aktarılması	27
2. Tabiat ile İlgili Kelimelerin İnsana Uygulanması	28
3. Somutlaştırma	28
4. Duyularla İlgili Kavramlar Arasında Aktarma	29
5. Ad Aktarması	29
D. İstiare Hakkında İslam Dünyasındaki Çalışmalar	29

İKİNCİ BÖLÜM

İSTİARE VE FELSEFE	33
A. İstiarenin Felsefede Kullanımı ve Özellikleri	33
B. İstiare Hakkında Batı'daki Çalışmalar	35
C. Felsefe Tarihi Boyunca Başlıca İstiare Teorileri	37
1. İndirgemeci Teori	37
2. Yaratıcı Teori	37

3. Duygusal Teori -----	38
4. Karşılaştırma Teorisi-----	38
5. Temsilî Anlam Teorisi -----	39
6. Etkileşim Teorisi -----	39
D. Bilim Felsefesi ve İstiare -----	40
E. Din Felsefesi ve İstiare -----	41
F. İlk Çağ Felsefesinde İstiare Kullanımı -----	41
G. Orta Çağ Batı Felsefesinde İstiare -----	46
H. Değerlendirme -----	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİARE VE VAHİY -----	51
A. İstiaresinin İncil’de Kullanımı -----	52
1. Hz. İsa, İstiare Kullanmasının Nedenini Açıklıyor-----	52
2. İncil’de Tanrı-Baba-Oğul İlişkisi-----	53
3. Hz. İsa Hakkında Yer Alan İstiareler-----	54
4. Göklerin Hükümrânlığı Hakkında İstiareler-----	54
5. İnananları ve İnanmayanları Tasvir Eden İstiareler-----	55
6. Tanrı ve Tabiat İlişisini Belirten İstiareler-----	56
7. Yalancı Peygamberler Hakkında İstiareler-----	57
B. İstiaresinin Kur’an-ı Kerim’de Kullanımı -----	57
1. Kur’an ve Dil -----	57
2. Kur’an Tefsirleri ve İstiare -----	59
a. Lügatçiler ve İstiare -----	60
b. Mu’tezile ve İstiare -----	61
c. Şiâ ve İstiare -----	61
d. Tasavvufî Tefsirler ve İstiare -----	62
3. Kur’an’da Geçen Benzetme Edatları-----	64
4. Kur’an Kendisini Tanıtırken İstiareye Başvurur -----	64
5. Kur’an Allah Hakkında İstiareye Başvurur-----	65
6. Kur’an İnananlar ve İnanmayanlar Hakkında İstiareye Başvurur-----	68
7. Kur’an Dünya Hayatını Tarif Ederken İstiareye Başvurur---	70
8. Kur’an Tabiatı Resimlendirirken İstiareye Başvurur -----	72
9. Kur’an Kıyameti Resimlendirirken İstiareye Başvurur -----	74
10. Kur’an Cenneti Resimlendirirken İstiareye Başvurur -----	75
11. Kur’an Cehennemi Resimlendirirken İstiareye Başvurur --	77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE İSTİARENİN KULLANIMI	79
A. Meşâîler’de İstiarenin Kullanımı	79
1. Fârâbî Felsefesinde İstiareye Genel Bir Bakış	80
a. Fârâbî’nin Dile Bakışı ve İstiare Tanımı	80
b. Fârâbî’nin Küllî (Genel) Aktarım Konusundaki Görüşü	82
c. Fârâbî’de İnsan ve Toplum Benzetmeleri	83
d. Fârâbî’de Din, Peygamberlik ve Kur’an	85
e. Fârâbî’de Faal Akıl ve Allah	86
2. İbn Sinâ Felsefesinde İstiareye Genel Bir Bakış	87
a. Hayy b. Yakzan’daki İstiareler	89
b. et-Tayr (Kuş)’daki İstiareler	90
c. Salaman ve Absal’daki İstiareler	91
d. İbn Sinâ’nın Ayetleri Yorumlayışı	92
3. İbn Rüşd Felsefesinde İstiare’ye Genel Bir Bakış	94
a. İbn Rüşd’ün İstiare Tanımı	94
b. İbn Rüşd’ün İstiareyi Sınıflaması	95
c. İbn Rüşd’ün Din Felsefesinde İstiarenin Kullanımı	96
d. İbn Rüşd’ün Din Felsefesinde “Allah”	99
e. İbn Rüşd’ün Ruhu Tarif Eden İstiareleri	100
B. Tasavvuf ve İstiare	101
1. İstiarenin Tasavvufta Kullanımının Temelleri	101
2. Tasavvuf Tanımlarındaki İstiareler	103
3. Sûfî Tanımlarındaki İstiareler	104
4. İnsana Ait Bedenî Özelliklerin Tasavvufî İstiarelerde Kullanılması	104
5. Şarap, Meyhane, Kadeh, Müzik, Dans Gibi Kelimelerin Tasavvufî İstiare Olarak Kullanılması	105
6. İstiarenin Tasavvufta Kullanımına Örnek Olarak Mevlânâ ve İstiare	106
a. M. Celaleddin Rumi’nin Dili	106
b. Allah, Âlem ve İnsan Hakkındaki İstiareler	109
c. Mesnevi’yi Nil Nehrine Benzetmesi	111
d. Dünya Hakkındaki İstiareleri	112
e. Semâ	112
f. Cennet ve Cehennem	113
g. Kur’an’ı Bir Geline Benzetmesi	113

h. Şeriat -----	113
i. Hacc -----	113
j. Şükür -----	114
SONUÇ -----	115
KAYNAKLAR -----	119
DİZİN -----	125

ÖN SÖZ

Elinizdeki eser, 1992-1994 yılları arasında hazırlanan Yüksek Lisans çalışmasıdır. Her çalışmanın yapıldığı zamana ait bir ruhu ve özelliği vardır. Bu sebeple, bu çalışmayı o dönemin içinde şekillendiği haliyle sunuyoruz. Bilgiler ve bakış açıları, kaynaklar ve sürekli değişmektedir. İçerikte hiçbir değişikliğe gidilmemiştir. Okuyucu bu eserde 1994 yılında ulaşabildiğim literatürü görecektir.

İslam Felsefesi Tarihi çalışmaları son 40 yılda büyük bir ivme kazandı. Literatür ve problemlerin ele alınışı çok çeşitlilik göstermeye devam etmektedir.

İslam Felsefesi Tarihi, kendisini etkileyen altyapısı ve kendisinden sonrasını etkileyen oluşumu ile felsefenin ilgili olduğu her konuyla ilgili olagelen bir düşünce sistemi olmuştur. İslam Felsefesi Tarihi, bir anlamda kültürler, diller ve dinler arasında düşüncenin yolculuğunu gözler önüne sermeye çalışan bir sistem olarak, insanın varlığı, bilgiyi anlama ve anlamlandırma sürecini açıklamaya çalışmaktadır. Bütün bilim ve uğraşları değerli anlamlı ve geçerli kılan insandır. İnsanın sahip olduğu akli ve duyusal özellikleri, hayatı anlama ve anlamlandırmaya çalışırken yorum ve yeni bakış açıları ortaya koyabilmektedir.

İslam Felsefesi kavramı, bizi iki temel kavramla karşılaştırmaktadır. Buna göre, İslam Felsefesi diye maruf olan ve özel bir araştırma alanını niteleyen bu terkip din ve felsefe buluşmasını vurgulayan bir özellik taşımaktadır. İslam Felsefesi terkihi, ifade olarak zihinde farklı çağrışım ve anlam zenginlikleri taşımaktadır. İslam Felsefesi, İslam'ın felsefesini ortaya koyan bir oluşum olarak algılanabilmektedir. İslam Felsefesi ifadesi, vahye dayanan ve insan ürünü olmayan İslam'ı, insan ürünü ve çabası olan felsefeyle özdeşleştiren bir çağrışım taşısa da bu, İslam'ın bir felsefe olduğu anlamında kullanılmamaktadır. Vahye inanmayan

bir düşünce ancak İslam'ı bir felsefe olarak görebilir. Bununla birlikte İslam'ın öğretilerinin genelinden ortaya çıkan anlayışı nitelemek için İslam'ın Felsefesi vurgusu yapılabilir. Burada yer alan felsefe vurgusu anlayış ve görüşle özdeşlik taşıyan bir anlam ortaklığına sahiptir.

İslam Felsefesi ifadesinde yer alan İslam vurgusu, İslam'ın bir felsefe oluşuna işaret olmayıp felsefenin yapıldığı kültürel ve coğrafi ortamı nitelemektedir.

İslam Felsefesi denilince, Kelam, Tasavvuf ve Fıkıh'tan farklı bir disiplin kastedilir. İslam Felsefesi'ni, diğer İslamî bilim dallarından ayıran şeyin ne olduğu, onun kendine temel aldığı bilgi sistemine ve metoduna dayandırılarak açıklanır.

İslam Felsefesi tabiri, felsefenin Müslüman bilginler tarafından ve Müslüman olmasa bile İslam medeniyeti içinde yapılışını niteleyen bir terkip olmakla birlikte, İslam'ın hikmetini, felsefesini ortaya koyan bir anlam çağrışımını da ihtiva etmektedir. İslam Felsefesi ile kelamın sınırlarının ne olduğu, nerede birleşip ayrıştıkları hâlâ çekiciliğini sürdüren bir tartışma sürecidir. Kelam, Tasavvuf, Fıkıh gibi temel disiplinlerin de İslam Felsefesi için kaynak oluşturduğu söylenebilir.

Vurgulamaya çalıştığımız şey, bünyesinde Mantık, Psikoloji, Fizik gibi bilimlerle, metafizik bilgi, varlık, ahlak, siyaset felsefelerini içeren teknik anlamıyla İslam Felsefesi denilen şeyin sadece, bu alanın maruf temel isimleri ile sınırlandırılmayacağıdır. Eserlerinde İslam Felsefesi'nin konularını ele alan bir kişi, Kelam, Tasavvuf ve Fıkıh bilimleri içinde eserler ve sistemler ortaya koymuş olsa bile, görüşleri arasında İslam Felsefesi'nin içeriği ile örtüşen yaklaşım ve yorumları bulunabilir. Böyle bir görüşün kabulü, İslam Felsefesi'nin alanını ve özgünlüğünü daha da geliştirir ve bir dinamizm kazandırır.

Düşünce Tarihi'nin seyrine baktığımızda adına, İslam Felsefesi denilen araştırma alanı, din ve felsefenin bulunduğu çok özel bir oluşumu nitelemektedir. Bununla birlikte, bu özel disiplin hem din hem de felsefe alanından çeşitli eleştiri ve tepki-

lere maruz kalmaktadır. Dinî ilke ve değerleri referans alan zihniyet, dini yücelttiği için İslam'ın Felsefe ile birlikte anılmasından rahatsız olabildiği gibi, dini metafizik derinliğiyle göremeyen zihniyet de dini kendince felsefeyle uzlaşmaz ve bağdaşmaz gördüğünden İslam Felsefesi isimlendirilmesine karşı çıkmaktadır.

İslam Düşüncesi bir dil uygarlığıdır. Dile yüklediğimiz ve ondan anladığımız anlam, bu alanın zenginliği geliştirmiştir.

Dil, çok yönlü kullanım zenginliğinin bir sonucu olarak çeşitli görünümlere bürünür. Her bilime, her disipline malzeme vererek bunların kendilerini tanımlama ve tanıtılmalarına yardımcı olur. İstiare (Metafor) sanatı da birçok disiplinde kullanım alanı bulmuştur. Biz bu çalışmamızda, İstiare'nin İslam Düşüncesi'ndeki yeri üzerinde durmaya çalıştık.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünü kavramlara ayırdık. *İstiare*, *Teşbih*, *Mecaz*, *Deyim*, *Kıyas*, *Kınaye* ve *Şahsîleştirme* kavramlarını birbirleriyle olan ilişkilerini birlikte ele aldık. İstiare hakkında İslam dünyasındaki çalışmalara yer vererek, İslam dil bilimcilerin konuya olan bakış açılarını gözler önüne sermeye yöneldik.

İkinci bölümde ise, İstiare ve Felsefe başlığı altında, İstiare'nin Felsefe Tarihi boyunca ele alınışını, Batı'daki konuyla ilgili çalışmaları ve teorileri inceleyerek İlk Çağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi'nde konuyla ilgili tespitlere yöneldik. Bilim ve Din Felsefesi'nde, İstiare'nin bu bilimlerin kendilerini tanımlayıp tanıtılmalarına ne ölçüde yardımcı olduğunu örneklerle açıklamaya gayret gösterdik.

Üçüncü bölümde İstiare ve Vahiy başlığı altında İncil ve Kur'an-ı Kerim'den hareketle İstiare'nin Kutsal Kitaplarda kullanım tarzını izaha yöneldik.

Dördüncü bölümde ise İslam Düşüncesinde İstiare'nin Kullanımı başlığı altında, İslam Felsefesi ve Tasavvufta İstiare'nin hangi gayelerle ve kullanımlarla yer bulduğunu ortaya çıkarmaya çalıştık.

Bu çalışmada her konuda yardımcı olan Hocalarım Prof. Dr. Hayrani Altuntaş başta olmak üzere Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar ve Prof. Dr. Ethem Cebeciođlu'na Őükran doluyum.

Bu eseri dipnot ve kaynakça açısından gözden geçiren Mehmet Deri'ye teşekkür ederim.

Her çalışmamda olduğu gibi bu çalışmamın da okuyucuya ulaşmasını sağlayan Fecr Yayınevi'ne ve özverili tüm çalışanlarına, özellikle Tevfik Aksoy kardeşim ile değerli editörümüz Hüseyin Nazlıyıldın'a daim destekleri için müteŐekkirim.

Müfit Selim SARUHAN

Ankara 2024

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
E.I.	: Encyclopedia of Islam
E.P.	: Encyclopedia of Philosophy
D.F.İ.F.M.	: Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası
E.S.S.	: Encyclopedia of Social Sciences
I.S.	: Islamic Studies
J.P.	: Journal of Philosophy
P.R.	: Philosophical Review